

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи**

Іванова Вероніка Андріївна

**Соціально-психологічні особливості професійного самовизначення
старшокласників з особливими освітніми потребами /
Social and psychological peculiarities of professional self-
determination of high school students with special educational needs**

Спеціальність: 053 Психологія
освітньо-професійна (наукова) програма - Психологія
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка
групи ПСзм-21
Іванова Вероніка Андріївна

підпис

Науковий керівник:
Мартін Тарай, PhD

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2024 р.
Завідувач кафедри

підпис

ЗМІСТ

Реферат	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	8
1.1. Поняття професійного самовизначення у контекстах індивідуальних особливостей, соціальної зрілості та саморозвитку особистості	8
1.2. Чинники, що зумовлюють професійне самовизначення старшокласників..	13
1.3. Соціально-психологічні умови та особливості професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами.....	16
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	22
2.1. Систематика та сутнісні особливості психодіагностичних інструментів дослідження рівня розвитку старшокласників та їх професійної спрямованості.....	22
2.2. Програма та організація емпіричного дослідження	26
Висновки до розділу 2.....	37
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	38
3.1. Програма психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в системі інклюзивної освіти.....	38
3.2. Практичні рекомендації щодо покращення соціально-психологічних умов професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами	42
Висновки до розділу 3.....	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Професійне самовизначення є важливим етапом у житті кожної молодої людини, оскільки воно впливає на подальший життєвий шлях, кар'єрний розвиток і соціальну інтеграцію. Особливо складним цей процес стає для старшокласників з особливими освітніми потребами, які мають унікальні вимоги до навчання та адаптації у суспільстві. У сучасних умовах інклюзивного навчання в освітніх закладах актуалізується питання про те, як саме підтримати цих учнів у їхньому професійному самовизначенні та підготувати їх до успішної інтеграції у ринок праці. Соціально-психологічні особливості самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами мають ключове значення для їхньої майбутньої професійної реалізації та самостійності в житті.

Існує багато напрямків вивчення даної проблеми: теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості досліджували В. М'ясищев, Н. Пряжников, К. Платонов, Б. Ананьєв та інші; вплив системи ціннісних орієнтацій особистості на професійне самовизначення розробляли А. Маслоу, С. Ньюмен, К. Роджерс, Б. Скіннер, Т. Терман, Е. Торвдайк, Г. Хіпд та інші; над формами і методами організації навчального процесу з метою підготовки учня до професійного самовизначення працювали Р. Брунер, А. Дж. Воттс, А. Гірняк, Дж. Кіллен, Дж. Конанг, В. Никліс, М. Ритлук, А. Фурман та інші. Обґрунтували й упроваджують систему професійної орієнтації в осіб з обмеженими можливостями Б. Маєр, М. Ноєншвандер, Г. Ратчинські, С. Фукуяма, К. Шобер, Ф. Штрук.

Актуальність дослідження соціально-психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами визначається кількома важливими факторами. По-перше, сучасна освітня система спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Це вимагає розробки спеціальних підходів для підтримки процесу самовизначення учнів з різними

формами освітніх потреб. По-друге, професійне самовизначення є не лише освітньою проблемою, а й соціальною, оскільки визначає подальшу соціалізацію молоді та її адаптацію в дорослому житті. Невирішеність питання професійної орієнтації для учнів з особливими освітніми потребами може призвести до їхньої соціальної ізоляції або труднощів з інтеграцією в професійне середовище.

Таким чином, вивчення соціально-психологічних аспектів професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами є вкрай важливим для розробки ефективних методів педагогічної підтримки та забезпечення їхньої успішної інтеграції в суспільство.

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення старшокласників як поліаспектний процес.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами.

Мета магістерської роботи – дослідження соціально-психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами та розробка психолого-корекційної програми, спрямованої на підтримку процесу професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення професійного самовизначення та його соціально-психологічних особливостей.
2. Охарактеризувати специфіку професійного самовизначення учнів з особливими освітніми потребами.
3. Виявити чинники, що впливають на процес професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами.
4. Дослідити соціально-психологічні умови, які сприяють або перешкоджають успішному професійному самовизначенню таких учнів.

5. Розробити рекомендації щодо вдосконалення професійної орієнтації для старшокласників з особливими освітніми потребами.

У дослідженні соціально-психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами застосовувалися наступні *методи*:

Теоретичні методи включали аналіз і синтез наукової літератури, що дозволило дослідити поняття професійного самовизначення, соціально-психологічні особливості учнів з особливими освітніми потребами та чинники, що впливають на їхню професійну орієнтацію.

Емпіричні методи передбачали проведення анкетування та опитування старшокласників і педагогів для вивчення особливостей процесу професійного самовизначення у школярів з особливими освітніми потребами.

Також застосовувався метод спостереження для аналізу поведінкових проявів та адаптації учнів під час навчання і професійного орієнтування. Для обробки результатів використовувалися методи кількісної та якісної інтерпретації даних, що дало змогу виявити закономірності та зробити висновки про ефективність існуючих підходів до професійної орієнтації таких учнів.

Теоретичне значення дослідження полягає в розширенні наукових уявлень про процес професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами, а також про їхні соціально-психологічні особливості. Вивчення таких аспектів, як вплив індивідуальних освітніх потреб, мотивації, соціального оточення та адаптаційних можливостей, дозволяє глибше зрозуміти специфіку професійного самовизначення цієї групи молоді. Дослідження доповнює існуючі теорії про професійну орієнтацію та соціальну адаптацію учнів з особливими потребами, що є важливим для розвитку педагогічної та психологічної науки.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування отриманих результатів у роботі з учнями з особливими освітніми потребами, зокрема у сфері професійної орієнтації та соціально-психологічної підтримки.

Розроблені рекомендації можуть бути використані вчителями, психологами, соціальними педагогами та консультантами для створення сприятливих умов для успішного професійного самовизначення старшокласників. Окрім того, результати дослідження можуть бути корисними для розробки інклюзивних програм навчання та професійної підготовки, що сприятимуть соціальній інтеграції учнів з особливими освітніми потребами в доросле життя та професійну діяльність.

Структура роботи визначена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел. Кваліфікаційна робота містить 54 сторінки, основного тексту 49 сторінок, 6 таблиць, 6 рисунків, список використаних джерел з 45 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Поняття професійного самовизначення у контекстах індивідуальних особливостей, соціальної зрілості та саморозвитку особистості

Професійне самовизначення є складним багатовимірним процесом, що охоплює не лише вибір майбутньої професії, але й формування особистості в цілому. У контексті індивідуальних особливостей, соціальної зрілості та саморозвитку особистості професійне самовизначення набуває особливого значення, оскільки відображає не лише зовнішні обставини, але й внутрішній світ людини, її мотиви, цінності та життєві орієнтири.

Індивідуальні особливості включають такі фактори, як рівень інтелектуального розвитку, емоційні та мотиваційні характеристики, інтереси, нахили, а також особистісні якості, що визначають здатність людини до професійного вибору. У процесі самовизначення людина аналізує власні здібності, оцінює свої можливості та співвідносить їх із вимогами обраної професії. Важливим аспектом є розвиток рефлексії, коли особа усвідомлює власні сильні та слабкі сторони, що дозволяє робити свідомий вибір[43, с. 46 – 50].

Соціальна зрілість є ще одним важливим аспектом професійного самовизначення, оскільки вона визначає готовність особистості до виконання соціальних ролей, прийняття рішень та відповідальності за своє майбутнє. Соціально зріла людина здатна адекватно оцінювати вплив зовнішніх факторів на свій вибір, усвідомлювати соціальну значущість професії та її роль у суспільстві. Процес соціальної зрілості включає розвиток моральних та етичних принципів, які також відіграють важливу роль у професійному самовизначенні.

А. Адлер пов'язує поняття «самовизначення» із життєвим стилем та способами реалізації цього стилю. Він розглядає особистість як унікальне єдине

ціле, включене до соціальної системи явище. Мета кожної людини, на його думку, стати цінною та значною особистістю. Ця мета досягається завдяки старанням особистості компенсувати органічну неповноцінність чи почуття неповноцінності прагненням до переваги. Основа особистості – здатність до творчості, тобто здатність формулювати як цілі, так і способи їх досягнення, що спирається на індивідуальну концепцію розуміння світу кожною людиною [1, с. 80].

За Е. Еріксоном, ядром самовизначення особистості виступає модель людського розвитку. Людська особистість розвивається відповідно до принципу поступового наростання готовності людини до того, щоб її вели вперед, залежно від готовності спілкуватися і взаємодіяти з соціальним колом, що розширюється. Щоб цей процес був ефективним, суспільство має прагнути такого ладу, коли людині надається ціла низка можливостей для взаємодії, і при цьому вона намагатися зберігати та заохочувати належну швидкість та належну послідовність появи цих можливостей [5, с. 213 – 214].

Представники гуманістичного напрямку А. Маслоу і К. Роджерс розвиток особистості вбачають у зміні внутрішнього стану – самоактуалізації, яка полягає у тому, що індивід прагне духовно зростати й у повною мірою розвинути свої здібності. Індивідів зацікавлюють найважчі і найцікавіші проблеми, які потребують самовіддачі і винахідливості [19, с. 115].

Один із засновників гуманістичної психології А. Маслоу дає визначення самоактуалізації через «захопленість значущою роботою», яка проявляється в «прагненні вдосконалюватися, висловлювати, виявляти себе у значній для себе справі» [19, с. 78].

Українські психологи при розгляді проблеми самовизначення наголошують на усвідомленні особистістю себе і свого оточення. Так, на думку І. М. Ющенко [45, с. 219], результатом самовизначення є усвідомлення себе (своїх життєвих планів, цілей, особистісних особливостей, можливостей, нахилів), суспільних вимог та очікувань та їх зіставлення. І. А. Шестопал, розрізняючи соціальний та особистісний аспекти самовизначення підлітків,

протиставляє їх автономії від старших та сутністю їх вважає «чітке орієнтування та визначення свого місця у дорослому світі» [42, с. 77].

Н. О. Мосол підкреслює, що самовизначення особистості спрямоване у майбутнє. Дослідниця розглядає життєве самовизначення людини як визначення своєї життєвої позиції загалом життєвої стратегії особистості, що триває протягом усього життя людини [26, с. 109].

Процес професійного самовизначення – це складний, багатогранний і тривалий етап у житті людини, який займає значну частину її життєвого шляху. Він починається з раннього віку і триває через юність, дорослість, а іноді і в період пізнішого дорослого життя. Це постійно змінюваний процес, що супроводжує особистість на всіх етапах її розвитку та передбачає як перші спроби вибору професії, так і її коригування в залежності від змінюваних умов життєвих ситуацій, інтересів і цінностей.

На початкових етапах життя професійне самовизначення є малоусвідомленим. Маленькі діти починають формувати уявлення про професії через соціальне середовище, зокрема через сім'ю, телевізійні програми, ігри та спостереження за дорослими. Хоча в цей час вибір професії ще не є свідомим, дитина уже починає проявляти інтерес до певних видів діяльності – хтось виявляє схильність до малювання, хтось – до механічних ігор, а інші до допомоги в домашніх справах або піклування про тварин[44, с. 65].

У підлітковому віці професійне самовизначення набуває більш осмисленого характеру. Старшокласники починають серйозніше ставитись до вибору майбутньої професії, що пов'язано з підготовкою до вступу в навчальні заклади. На цьому етапі молодь активно шукає відповідь на питання «хто я?» і «яким я хочу бути?». Вони часто обирають професію, орієнтуючись на особисті інтереси, здібності, вподобання, а також на думки та поради родичів чи вчителів.

Важливу роль в цей період відіграють мотивація, самооцінка та соціальні фактори, оскільки підлітки можуть орієнтуватися на популярність певних професій у суспільстві, стабільність заробітку або авторитет професіоналів.

На цьому етапі людина зазвичай стикається з потребою вибору професії, оскільки саме в університеті або на професійних курсах відбувається набуття основних знань і навичок для майбутньої роботи. Молодь часто знаходиться на шляху визначення своєї професійної ідентичності, здобуває перші професійні досвіди, шукає кар'єрні орієнтири, аналізує свої сильні та слабкі сторони[45, с. 17].

Це період, коли підвищується значення практичної мотивації. Людина не лише здобуває теоретичні знання, а й пробує себе на різних стажуваннях, практиках, волонтерських проектах, що дозволяє краще зрозуміти, чи відповідає обрана професія її інтересам та особистим характеристикам.

Коли людина починає працювати, вона може зіткнутися з реальними труднощами та обмеженнями на шляху професійного розвитку. Вибір професії на цьому етапі часто переглядається через призму практичного досвіду, роботи в команді, кар'єрного росту, і навіть через зміну життєвих пріоритетів.

Професійне самовизначення не є статичним — в цей період людина може вирішити змінити професію, освоїти нову галузь або змінити роботу в межах тієї ж сфери. На цьому етапі важливими стають не лише професійні навички, але й здатність до адаптації в умовах змін на ринку праці, до постійного вдосконалення.

У пізньому дорослому віці професійне самовизначення часто переходить на другий план через набуту кар'єрну стабільність. Однак на цьому етапі можна зустріти людей, які вирішують розпочати нову кар'єру або змінити професію через нові інтереси або життєві обставини. Також важливими аспектами є менторство, передача досвіду молодшому поколінню або робота на волонтерських засадах.

Пенсійний вік, незважаючи на зменшення професійних зобов'язань, також може бути часом переосмислення власної кар'єри та життєвих досягнень. Багато людей займаються волонтерською діяльністю, науковими дослідженнями, або започатковують нові проекти, що базуються на їхньому

професійному досвіді. Це може бути період, коли на передній план виходять особисті досягнення, а не зовнішні професійні цілі[38, с. 71].

А. С. Когут вважав, що професійне самовизначення нерозривно пов'язане із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя: «Сутністю професійного самовизначення є самостійне та усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи та всієї життєдіяльності (а також – знаходження сенсу у самому процесі самовизначення) у конкретній культурно-історичній (соціально- економічній) ситуації»[23, с. 13 – 17].

Аналіз визначень поняття «професійне самовизначення особистості» дозволяє говорити нам про відсутність на сьогоднішній день чіткого та загальноприйнятого визначення. По-перше, це пов'язано з тим, що професійне самовизначення розглядається, з одного боку, як складний, динамічний процес, що протікає протягом усього життя людини, з іншого – як одноразовий вибір професії.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми професійного самовизначення виявляє різноманітність трактувань цього поняття, серед яких можна виділити два основні напрямки: частина дослідників розглядають його як обумовлений тими чи іншими факторами одноразовий вибір майбутньої професії, але більшість вчених визначають це явище як тривалий процес.

У роботах К. Гордійчук професійне самовизначення постає як процес самостійного усвідомлення своїх професійно-психологічних можливостей, знаходження сенсу виконуваної праці [16, с. 17]. Згідно з Л. Б. Герасименко, професійне самовизначення – це самостійне та усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи [13, с. 7].

Проаналізувавши низку думок зарубіжних і вітчизняних психологів, ми можемо сказати, що самовизначення це насамперед внутрішнє прийняття, усвідомлення себе загалом, чи це внутрішньоособистісне чи соціальне визначення.

Саморозвиток є безперервним процесом, що супроводжує особистість протягом усього життя і впливає на її професійне становлення. Професійне самовизначення, як частина саморозвитку, передбачає постійне вдосконалення знань, умінь і навичок, а також готовність до змін та адаптації в умовах ринку праці. Людина, яка прагне до саморозвитку, постійно шукає нові можливості для особистісного та професійного росту, що дозволяє їй бути більш конкурентоспроможною та успішною у своїй професійній діяльності.

Таким чином, професійне самовизначення в контексті індивідуальних особливостей, соціальної зрілості та саморозвитку є багатогранним процесом, який охоплює як внутрішні, так і зовнішні аспекти становлення особистості. Він передбачає розвиток не лише професійних навичок, але й загальну готовність до самостійного життя та активної соціальної діяльності.

1.2. Чинники, що зумовлюють професійне самовизначення старшокласників

Професійне самовизначення старшокласників є складним процесом, який залежить від багатьох чинників, що впливають на вибір майбутньої професії та формування життєвих орієнтирів. Ці чинники можна поділити на декілька основних груп: внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні).

Внутрішні чинники:

1. До цієї групи чинників належать особисті здібності, інтереси, нахили, темперамент, а також рівень мотивації до самореалізації. Учні, які мають чіткі інтереси у певній сфері, більш схильні обрати професію, яка відповідає їхнім нахилам. Наприклад, природничі чи технічні здібності можуть спонукати до вибору професії інженера, лікаря або науковця.

2. Важливим елементом професійного самовизначення є здатність старшокласника усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, оцінювати власні здібності й потенціал. Це дозволяє обрати професію, яка відповідає реальним можливостям і буде сприяти професійній самореалізації.

3. Професійне самовизначення нерозривно пов'язане з цінностями, які формуються в підлітковому віці. Якщо старшокласник ставить на перше місце матеріальну стабільність, він може обрати професію, яка забезпечить високу заробітну плату. Якщо на перший план виходить соціальна місія або самореалізація, вибір може бути спрямований на творчі або соціально важливі професії.

4. Здатність приймати рішення, долати труднощі, самостійно керувати своїм життям та нести відповідальність за вибір майбутньої професії є важливими складовими професійного самовизначення. Сильна воля та відповідальність допомагають учням не лише прийняти рішення, але й досягти успіху у професійній діяльності[10, с. 79 – 85].

Зовнішні чинники:

1. Родина є одним із найважливіших факторів, що впливають на вибір професії старшокласниками. Професії батьків, їхні очікування та фінансова підтримка часто визначають напрямок вибору. Крім того, підтримка або тиск з боку сім'ї може як допомогти, так і ускладнити процес самовизначення.

2. Вчителі, шкільні психологи та консультанти з професійної орієнтації відіграють важливу роль у формуванні професійних уявлень учнів. Вони можуть допомогти старшокласникам усвідомити свої таланти, підготувати їх до реальних умов професійної діяльності та надати необхідні знання про ринок праці.

3. Група однолітків, думка друзів і їхній вибір професії можуть також суттєво впливати на старшокласників. Бажання належати до певної соціальної групи або наслідувати поведінку близького оточення може підштовхнути до вибору певної професії.

4. Потреби ринку праці, рівень безробіття, економічні перспективи та доступність навчальних закладів значно впливають на вибір професії. Учні часто орієнтуються на ті професії, які є перспективними та затребуваними в економічних умовах їхнього регіону чи країни.

5. ЗМІ, інтернет, соціальні мережі та інші джерела інформації формують уявлення про сучасні професії, перспективи розвитку кар'єри та умови праці. Інформаційне середовище часто впливає на вибір професії, орієнтуючи старшокласників на ті галузі, які здаються популярними або престижними [7, с. 160].

Н. А. Бельська як чинники, які безпосередньо впливають на особливості професійного самовизначення, виділила такі групи:

- 1) особистісні характеристики (цінності, установки, ідеали, здібності, характер та ін.)
- 2) суб'єктивні уявлення про світ професій, про «образ фахівця».
- 3) уявлення «про себе»: про свої можливості, здібності, знання, вміння та навички, а також про особливості темпераменту, характеру та ін.
- 4) соціальні чинники (мода, престиж, школа (вплив вчителів та оціночної системи), референтна група (друзі, однолітки) та сім'я (батьки, родичі), ЗМІ, стереотипи та ін.) [9, с. 10].

І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко, Д. О. Пузіков зазначають, що професійне самовизначення здійснюється в результаті аналізу молодою людиною своїх внутрішніх ресурсів, усвідомлення своїх можливостей та співвіднесення їх з вимогами, що висуваються професією і, отже, вимагає від суб'єкта досить розвиненої самосвідомості [30, с. 111].

Конкретною формою прояву самосвідомості виступає самооцінка особистості, що є одним із найважливіших механізмів саморегуляції поведінки, яка безпосередньо впливає на вибір професії, оскільки мотиви вибору та селекція необхідної інформації коригується самооцінкою особистості [27, с. 53].

Основними факторами у професійному самовизначенні є:

- 1) здатність адекватно оцінювати свої якості як фактори вибору професії;
- 2) здатність вивчати світ професій, спираючись на не випадкові фактори, формувати адекватне уявлення про неї;

3) здатність виділяти головне собі під час виборів професії, тобто формувати індивідуальну ієрархію чинників, максимально адекватно оцінити ситуацію вибору професії.

Узагальнено вплив цих двох чинників, що впливають на професійне самовизначення старшокласників з особливими потребами представлено таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Чинники, що впливають на професійне самовизначення старшокласників з особливими потребами

Чинник	Опис
Сімейна підтримка	Вплив родини на вибір професійного шляху, емоційна та практична підтримка від близьких
Освітнє середовище	Якість та доступність освітніх ресурсів, підтримка з боку вчителів та шкільного персоналу
Індивідуальні особливості	Особисті інтереси, здібності та можливості старшокласників
Соціально-економічний статус	Економічні умови сім'ї, доступ до додаткових ресурсів і можливостей
Спеціалізовані програми	Наявність та ефективність програм інклюзивної освіти та професійної орієнтації
Психологічна підтримка	Професійна допомога психологів та консультантів у процесі професійного вибору
Доступність інформації	Інформованість про різні професії, можливість ознайомлення з ринком праці
Професійні наставники	Наявність наставників, які можуть надавати поради та підтримку у виборі професійного шляху
Здоров'я	Фізичний та психічний стан, наявність медичних протипоказань до певних видів діяльності

Дж. [24, с. 162].

Таким чином, професійне самовизначення старшокласників зумовлюється широким спектром чинників, що включають як особистісні особливості, так і вплив зовнішнього середовища. Розуміння цих чинників дозволяє створити ефективну систему підтримки учнів у їхньому професійному виборі та самореалізації.

1.3. Соціально-психологічні умови та особливості професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами

Професійне самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами є складним і багатограним процесом, який включає в себе як внутрішні, так і зовнішні чинники, що впливають на вибір професії та адаптацію до соціального середовища. Цей процес відбувається в контексті конкретних соціально-психологічних умов, які створюють сприятливі чи несприятливі умови для розвитку професійної орієнтації та вибору професії, а також для забезпечення соціальної інтеграції молоді з ООП.

Однією з ключових умов професійного самовизначення старшокласників з ООП є доступ до якісної освіти та підтримка з боку педагогічних працівників, психологів та батьків. Важливим є надання індивідуального підходу до кожного учня, що враховує специфіку його освітніх потреб та особливостей розвитку. Для цього необхідно впроваджувати інклюзивне навчання, яке створює умови для повноцінної участі таких учнів у навчальному процесі, забезпечуючи їм можливість успішно освоювати професійні навички [31].

Соціально-психологічні умови включають також рівень соціальної підтримки, яку отримують старшокласники з ООП від своєї родини, товаришів, вчителів та інших членів соціального середовища. Підтримка виявляється у вигляді стимулювання до досягнення успіху, наданні емоційної підтримки та розвитку впевненості у своїх силах. Родина, зокрема, відіграє важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій та професійних прагнень дитини, оскільки саме вдома закладаються основи самоствердження та мотивації до досягнення життєвих і професійних цілей.

Ще однією суттєвою соціально-психологічною умовою є вплив однолітків та соціальних груп, в які входять учні з ООП. Взаємодія в цих групах, відносини підтримки чи конфлікту можуть суттєво вплинути на професійну орієнтацію. У цьому контексті важливе значення має створення позитивного соціального клімату в школі, де учні з особливими потребами не лише інтегруються, а й відчувають підтримку та прийняття.

Особливості професійного самовизначення старшокласників з ООП пов'язані з їхньою індивідуальною специфікою розвитку та самосвідомості. Наприклад, учні з порушеннями слуху, зору, моторики, аутизмом або інтелектуальними порушеннями можуть мати інші можливості для самовираження та професійної орієнтації, що вимагає більш детальної та обґрунтованої роботи з ними. Вони можуть мати обмежені можливості для участі в певних видах професійної діяльності, що потребує корекції у їхньому навчальному плані та індивідуальному розвитку.

Проте, незважаючи на ці труднощі, старшокласники з ООП часто мають високий рівень мотивації до навчання, спрямованої на досягнення життєвих цілей і самореалізації. Вони здатні орієнтуватися на соціальні, моральні та духовні цінності при виборі професії, що вказує на їхнє бажання бути корисними суспільству. Для цих учнів характерна спрямованість на досягнення внутрішнього самовизначення, а також на розвиток професійних навичок у межах доступних для них професій.

Отже, професійне самовизначення старшокласників з ООП відбувається в умовах, що включають як психологічні, так і соціальні аспекти. Важливими умовами є інклюзивне навчання, соціальна підтримка та розвиток внутрішньої мотивації до професійного самовизначення. Однак для успішного професійного становлення молоді з ООП необхідна цілеспрямована робота з урахуванням їхніх особливих потреб та потенціалу, що дасть змогу максимально розкрити їхні здібності і забезпечити гармонійний професійний розвиток[25, с. 263].

Сучасні старшокласники, які навчаються в умовах інклюзивної освіти, в середньому характеризуються низьким рівнем розуміння цілісності своєї особистості, слабкою мотивацією до реалізації своїх здібностей у практичних діях та низьким рівнем поглиблених знань і вмінь хоча б в одній сфері. У середньому як старшокласники з інвалідністю, так і без інвалідності показали низьку здатність до прогнозування власного професійного розвитку та однорідність у професійних уподобаннях. Для більшості старшокласників з особливими освітніми потребами характерна залежність від батьків, моди,

слави, друзів, низька самосвідомість та нездатність самотійно приймати рішення щодо вибору професії.

Ефективність професійної діяльності молодих людей з особливими потребами у дорослому віці залежить від індивідуально-типологічних особливостей їхньої професійної діяльності. При цьому важливими є характеристики розвитку суб'єкта професійної діяльності (спрямованість, цілеспрямованість, знання, уміння, навички, професійна компетентність тощо), які проявляються в інтегративних характеристиках особистості (інтерес, спрямованість, емоційна та поведінкова загальмованість, адаптаційні можливості); форми професійного розвитку особистості (індивідуальна, особистісна, індивідуально-особистісна), адаптивна поведінка у професійній діяльності та розвиток особистості, пов'язаний етапи психологічної перебудови особистості (самовизначення, самовираження, самореалізація)[41, с. 198].

Важливим для професійного становлення молоді, а ще важливішим для ефективності її навчання є врахування індивідуально-типологічних особливостей. На нашу думку, правильний вибір психологічних засобів для визначення слабких і сильних сторін людини, психологічний супровід і, за необхідності, корекційна робота психолога, дають можливість максимально адаптувати людину з функціональними порушеннями здоров'я до умов професійної діяльності[40, с. 52].

В. Чудакова встановлює важливість економічних чинників у свідомому професійному самовизначенні на основі аналізу результатів досліджень економістів різних країн (США, Японія, Україна). Економічні чинники є важливими за такими напрямками: зниження витрат на перепідготовку на робочому місці, компенсація за заняття непрофесійною діяльністю, виплата допомоги по безробіттю, розвиток та утримання соціальних служб для безробітних, психологічна підтримка безробітних тощо [40, с. 53].

У нашому випадку велике значення мають витрати на соціальні потреби, психологічну підтримку та консультування, а також подальшу перекваліфікацію людей з особливими потребами О. Мірошніченко вказує на тісний зв'язок між

професійною адаптацією до екстремальних умов праці та індивідуальними особливостями, насамперед психофізіологічним функціонуванням[8, с. 69 – 72].

Професійне самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами є складним і багатогранним процесом, що залежить від ряду соціально-психологічних умов та індивідуальних особливостей учнів. Важливим чинником є створення інклюзивного навчального середовища, яке підтримує розвиток кожного учня незалежно від його особливих потреб. Вчителі, шкільні психологи та консультанти повинні допомагати старшокласникам з особливими освітніми потребами визначати свої інтереси й здібності, надавати їм необхідну підтримку в процесі професійного самовизначення, а також створювати умови для успішної адаптації до вимог сучасного ринку праці.

Важливою умовою є підтримка з боку родини та соціального оточення, яка відіграє значну роль у виборі майбутньої професії. Батьки та близькі люди мають надавати емоційну підтримку, сприяти розвитку впевненості у власних силах учнів та допомагати їм подолати труднощі, пов'язані з професійним самовизначенням. Соціально-психологічна підтримка з боку фахівців сприяє розвитку важливих особистісних якостей, таких як відповідальність, ініціативність і здатність приймати самостійні рішення. Важливо також, щоб старшокласники мали доступ до професійної орієнтації, що враховує їхні особливі освітні потреби, інформувала їх про можливі професії та навчальні програми, а також сприяла оцінці власних можливостей і здібностей[9, с. 11].

Особливу роль у процесі професійного самовизначення відіграють психологічні аспекти. Учні з особливими освітніми потребами можуть мати труднощі з самооцінкою, страх перед майбутнім або низький рівень мотивації. Тому важливо надавати їм психологічну підтримку, яка сприятиме розвитку впевненості, рефлексії та самосвідомості. Ці якості допоможуть учням чіткіше розуміти власні інтереси й можливості, приймати обґрунтовані рішення щодо вибору майбутньої професії та успішно інтегруватися в соціальне та професійне середовище.

Висновки до розділу 1

У процесі дослідження професійного самовизначення старшокласників було виявлено, що це поняття охоплює багато аспектів, які залежать від індивідуальних особливостей особистості, рівня її соціальної зрілості та готовності до саморозвитку. Кожен учень має унікальний набір здібностей, інтересів і цінностей, що впливають на його вибір професії. Соціальна зрілість та здатність до саморозвитку грають важливу роль у формуванні усвідомленого підходу до професійного вибору, адже допомагають учням адекватно оцінювати свої можливості та сприяють розвитку рефлексії, необхідної для прийняття зважених рішень.

Дослідження визначило ключові чинники, що впливають на професійне самовизначення старшокласників. До них належать внутрішні фактори, такі як особисті інтереси, мотивація, здібності та зовнішні чинники, включаючи соціальне середовище, вплив сім'ї, освітні можливості та ринок праці. Успішне професійне самовизначення можливе лише за умови інтеграції всіх цих чинників, що створює сприятливе середовище для розвитку особистості і вибору професії, яка відповідає інтересам та здібностям учня.

У розгляді соціально-психологічних умов професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами було виявлено, що цей процес має свої специфічні особливості. Інклюзивне навчальне середовище, підтримка з боку сім'ї, педагогів і соціальних служб є вирішальними для успішної адаптації таких учнів до вибору професії.

Психологічна підтримка, яка включає розвиток соціальних навичок, самооцінки і впевненості, є критично важливою для формування позитивного ставлення до професійної діяльності та самореалізації.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Систематика та сутнісні особливості психодіагностичних інструментів дослідження рівня розвитку старшокласників та їх професійної спрямованості

Для проведення емпіричного дослідження професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами була сформована вибірка з 53 особи, серед яких 27 старшокласників мали особливі освітні потреби (ООП), а 26 — без таких потреб (контрольна група). Усі учасники дослідження були учнями старших класів (10-11 класи) загальноосвітніх навчальних закладів, що працюють за інклюзивною програмою.

Участь у дослідженні брали учні з різними типами ООП, такими як порушення слуху, зору, моторики, а також розлади розвитку, що включали аутизм, порушення інтелектуального розвитку, та інші психологічні особливості, які можуть впливати на процес професійного самовизначення. Вибірка була сформована з урахуванням різноманітності типів ООП для забезпечення широти та репрезентативності результатів.

Емпіричне дослідження охоплювало три етапи:

1. Підготовчий етап (вересень 2023 – грудень 2023): на цьому етапі було проведено підготовку до дослідження, що включало визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження, а також розробку інструментарію для збору даних.

2. Основний етап (лютий 2024 – квітень 2024): в ході основного етапу здійснювався безпосередній збір та аналіз даних, проводилися експериментальні дослідження та систематизація отриманих результатів.

3. Підсумковий етап (травень – вересень 2024): під час підсумкового етапу було проведено узагальнення отриманих результатів, їхнє оформлення,

підготовку висновків та розробку рекомендацій щодо практичного застосування одержаних даних.

Психологічна наука має ряд методик, використання яких дає можливість дослідити психологічні особливості професійного самовизначення молоді. З метою виявлення особливостей професійного самовизначення молоді з ООП нами були відібрані ряд стандартизованих тестових методик, спрямованих на дослідження професійної спрямованості, смисложиттєвих орієнтацій, самоствавлення та мотивації навчання та вибору професії:

1. Тест професійної готовності
2. Методика вивчення мотивації навчання у ЗВОТ. Ільїної;
3. Тест-опитувальник самоствавлення особистості;
4. Тест смисложиттєвих орієнтацій Дж. Крамбої Л. Махоліка та адаптації Д. Леонтєва (СЖО).

Методика, розроблена Т. Ільїною, яка фокусується на вивченні мотивації навчання в закладах вищої освіти, дає змогу оцінити мотивацію старшокласників за трьома основними параметрами: «прихід до знань», «опанування професією» та «отримання диплома». Вибір професії учнями і їхнє задоволення цим вибором оцінюються через домінування мотивів, що відображаються в цих трьох аспектах:

1. Прихід до знань — прагнення здобувати знання, цікавість і допитливість;
2. Опанування професією — бажання отримати професійні навички і розвинути важливі для професії якості;
3. Отримання диплома — націленість на отримання диплома при мінімальних зусиллях, що включають прагнення до пошуку легших шляхів при складанні іспитів і заліків.

Опитувальник складається з 50 запитань, серед яких є фонові твердження, що не підлягають аналізу, щоб приховати справжній зміст методики.

Якщо переважають мотиви за першим і другим параметрами, це свідчить

про усвідомлений вибір професії і задоволеність учня ним. Ці показники є ознакою внутрішньої мотивації. У випадку ж переважання мотивів за третім параметром можна говорити про домінування зовнішньої мотивації.

Для виявлення загальної спрямованості старшокласників був використаний тест «сми́сложиттєві орієнтації» (СЖО). Він надав можливість вивчити спрямованість життєвого сенсу особистості, який становить основу уявлення про себе.

Система цінностей людини-це усвідомлена і засвоєна частина його системи особистісних смислів. Результатом усвідомлення життєвих цілей і сенсу є напрямок життя людини.

Методика включає 20 симетричних шкал питань, що складаються з пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком.

Тестові показники включають в себе загальний показник осмисленості життя (ОЖ) і п'ять шкал:

1. Життєві цілі. Оцінка за цією шкалою характеризує наявність або відсутність цілей в житті майбутнього учня, що надає сенс, напрямок і тимчасову перспективу життя. Низький бал за цією шкалою (1-17) буде характерний для тих, хто живе сьогодні або вчора, навіть при загальному високому рівні охолоджуючої рідини. У той же час високий бал за цією шкалою (25-42) може характеризувати не тільки цілеспрямовану людину, а й кіномеханіка, який не має реальної основи в поточному плані і не підкріплений особистою відповідальністю за його виконання. Ці 2 випадки легко відрізнити, враховуючи показники інших шкал СЖО.

2. Ця шкала оцінює процес життя через призму інтересу та емоційної насиченості, що відповідає теорії, згідно з якою сенс життя полягає в самому процесі існування. Вона показує, наскільки сприймається життя як захоплююче, емоційно насичене та значуще. Високий бал за цією шкалою (25-42) разом із низьким балом за іншими шкалами часто характеризує людей, які орієнтовані на насолоду від моменту (гедоністичний підхід до життя). З іншого боку, низький бал (1-17) може свідчити про незадоволеність поточним

життям, але також вказує на можливість відчуття смислу через спогади про минуле або фокусування на майбутньому.

3. Задоволеність ефективністю життя або самореалізацією. Оцінка за цією шкалою відображає оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивною і значущою була його частина. Високий бал за цією шкалою (20-35) і низький бал за іншими характеризують людину, що живе своїм життям, у якого все залишилося в минулому, але минуле може наповнити змістом все життя. Низький бал (1-14) - незадоволеність життям.

4. Шлях контролю - це я сам (я-господар життя). Високі бали (18-28) - це низькі оцінки самооцінки (1-11) - як сильних особистостей, які мають достатню свободу вибору, щоб будувати власне життя відповідно до своїх цілей та уявлень про їх значення.

Здатність контролювати події власного життя.

5. Траєкторія контролю-це керованість життям або побутом в цілому. Високий бал (25-42) - віра в те, що людина контролює своє життя, вільний у прийнятті рішень і їх реалізації. Низькі бали (1-17)

Фаталізм, віра в те, що людське життя непідвладна свідомому контролю, свобода вибору ілюзорна, а будувати плани на майбутнє безглуздо.

Перші 3 фактори формують осмислений напрямок життя: мета життя (майбутнє), насиченість життям (сьогодення), задоволеність самореалізацією (минуле). Двома іншими факторами є загальна ідеологічна віра в те, що контроль можливий, і особиста здатність здійснювати такий контроль, зокрема внутрішня траєкторія контролю. Таким чином, тест SOE дозволяє нам не тільки виявити деталі напрямку в часовому вимірі особистості, але і виявити рівень розвитку автономії і здібностей до самоконтролю.

Згідно з тестом ДП, життя вважається значущим, якщо людина впевнена у своїй здатності ставити цілі, отримувати радість від їх досягнення, ставити завдання та досягати результатів. Важлива взаємозв'язок між елементами і часом. Це означає чіткий взаємозв'язок між цілями і майбутнім, емоційною насиченістю і сьогоденням, задоволеністю досягнутими результатами і

минулим. Отже, тест СЖО оцінює «джерело» сенсу життя, яке людина може знайти у всіх 3 елементах: майбутньому (мета), сьогоденні (процес), минулому (результат) або житті.

Незаперечними перевагами цієї технології також є універсальність, зручність і економічність при проведенні опитувань і обробці результатів.

2.2. Програма та організація емпіричного дослідження

Аналіз дослідження, проведеного учнями ООП з проблеми вибору професії, показує, що цій проблемі приділяється недостатньо уваги в психологічних дослідженнях. Адаптація учня до навчання в ООП, мотивація до навчання, особливості роботи і т.д. тільки деякі аспекти були побічно прийняті до уваги щодо.

Вибір професії та вивчення деталей мотивації до навчання старшокласників ООП має вирішальне значення для початку професійної кар'єри. У період навчання у вищих навчальних закладах формуються, розвиваються в людині професійно важливі якості особистості, починає формуватися професійна самосвідомість, що часто проявляється в успішності освітньої діяльності.

У дослідженні професійної готовності учнів старших класів, було використано кілька шкал для оцінки таких показників, як автономність, проінформованість, прийняття рішень, планування та емоційне ставлення.

Щодо автономності як одного з ключових показників професійної готовності, результати виявили такі тенденції: 24% учнів (13 осіб) досягли високого рівня автономності, що свідчить про їх здатність самостійно приймати рішення та діяти в умовах професійного вибору. 53% учнів (28 осіб) продемонстрували середній рівень автономності, що вказує на їх здатність виконувати завдання самостійно, проте вони ще потребують підтримки або додаткових вказівок для подальшого розвитку цієї якості. 23% учнів (12 осіб) продемонстрували низький рівень автономності, що свідчить про необхідність допомоги у розвитку цієї якості та стимулювання самостійності в прийнятті

професійних рішень (рис. 2.1).

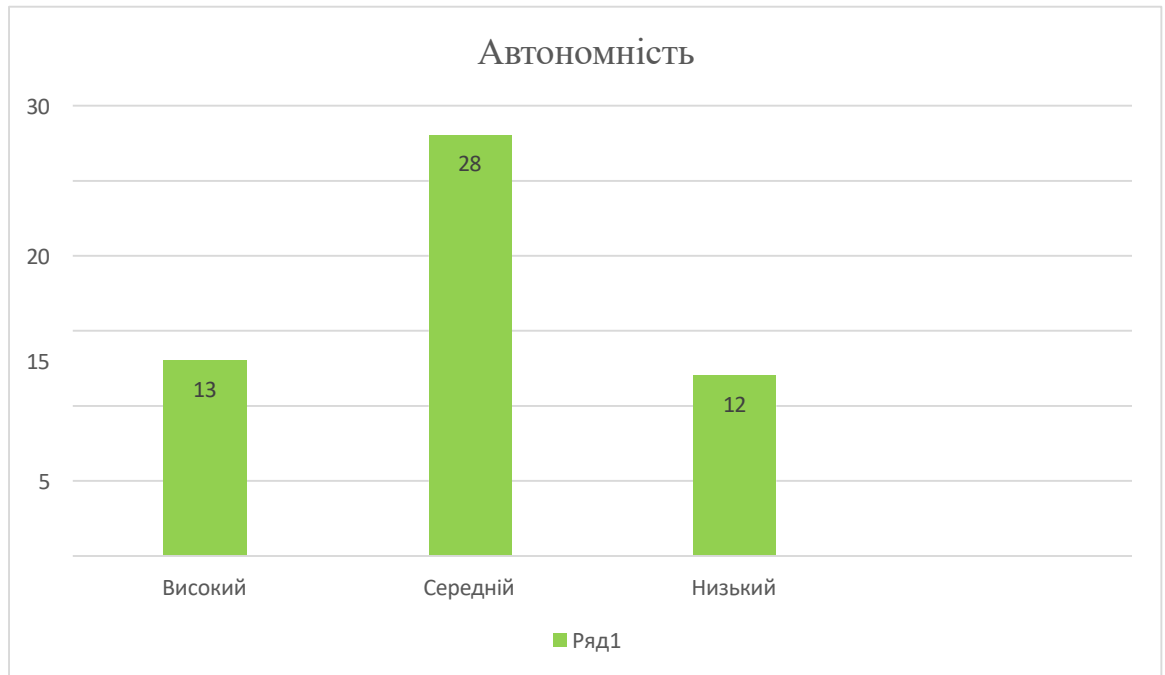

Рис. 2.1. Показники шкали «Автономність» в учнів 10 – 11 класів

За результатами дослідження, проінформованість учнів щодо вибору професії та професійного самовизначення виявилась на переважно низькому рівні. Зокрема, 0% учнів продемонстрували високий рівень проінформованості, що свідчить про відсутність значної частини учнів, які мали чітке уявлення про свою професійну орієнтацію.

Натомість, 47% учнів (25 осіб) виявили середній рівень проінформованості, що може свідчити про наявність у цих учнів певного розуміння свого професійного шляху, але без чітких переконань або знань про конкретні професії та напрямки розвитку.

53% учнів (28 осіб) мають низький рівень проінформованості, що є найбільш поширеним показником серед досліджуваних. Це означає, що значна частина учнів не має достатнього розуміння різноманітних професій, їх особливостей, а також умов, які необхідні для досягнення успіху в тій чи іншій сфері діяльності (Рис. 2.2).

Рис. 2.2. Показники шкали «Проінформованість» в учнів 10 – 11 класів

За результатами оцінки показника прийняття рішень як складової професійної готовності учнів, спостерігається наступна картина: 15% учнів (8 осіб) мають високий рівень здатності до прийняття рішень, що свідчить про їх здатність приймати виважені, обґрунтовані рішення у професійній сфері. 45% учнів (24 особи) знаходяться на середньому рівні, що вказує на наявність у них базових навичок прийняття рішень, однак вони потребують подальшого розвитку цих умінь для більш ефективного застосування у професійному житті.

З іншого боку, 40% учнів (21 особа) демонструють низький рівень здатності до прийняття рішень, що свідчить про необхідність більш детального підходу до формування в них цього важливого компонента професійної готовності.

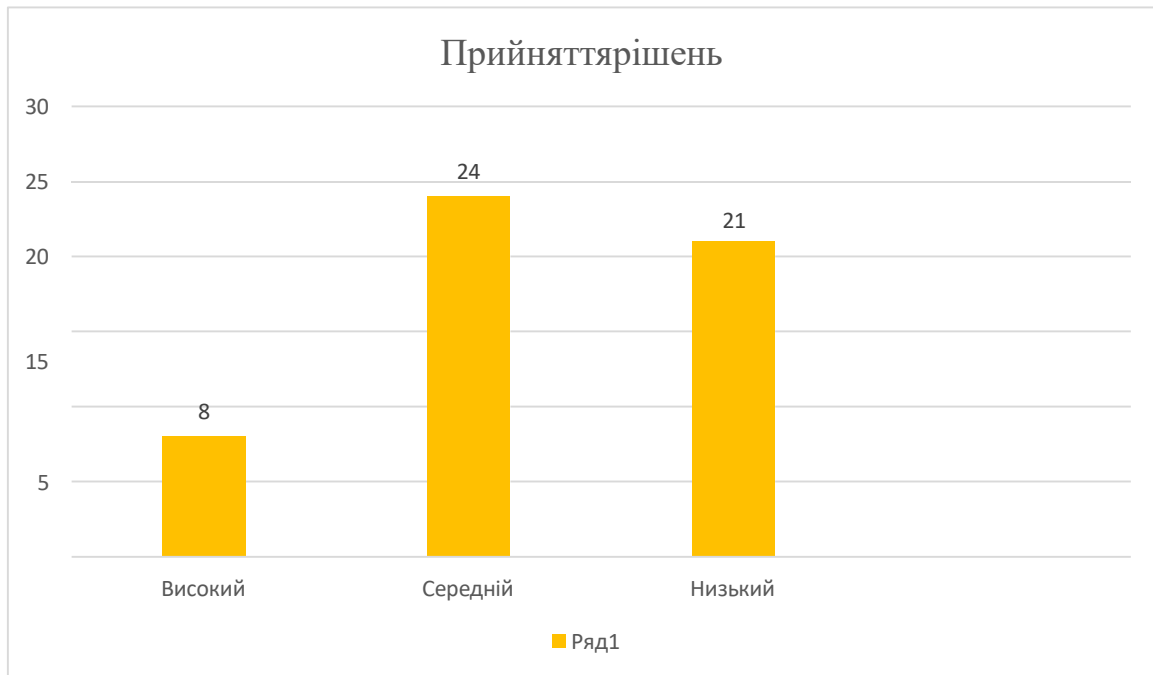

Рис.2.3. Показники шкали «Прийняття рішень» учнів 10-11 класів

За результатами дослідження показника планування як ознаки професійної готовності учнів, спостерігаються наступні результати: 13% учнів (7 осіб) мають високий рівень здатності до планування, що свідчить про їх чітке розуміння та готовність до складання професійних планів. 49% учнів (26 осіб) знаходяться на середньому рівні планування, що означає наявність у них базових уявлень про необхідність планування професійної діяльності, але без глибокої деталізації або стратегії для досягнення поставлених цілей.

З іншого боку, 38% учнів (20 осіб) демонструють низький рівень планування, що вказує на недостатню або неструктуровану готовність до професійного самовизначення та відсутність чіткої стратегії щодо досягнення професійних цілей.

Таким чином, результати свідчать про значну різницю в рівнях планування серед учнів, що може вказувати на потребу у більш детальному спрямуванні їх уваги на розвиток навичок планування майбутньої кар'єри (Рис. 2.4).

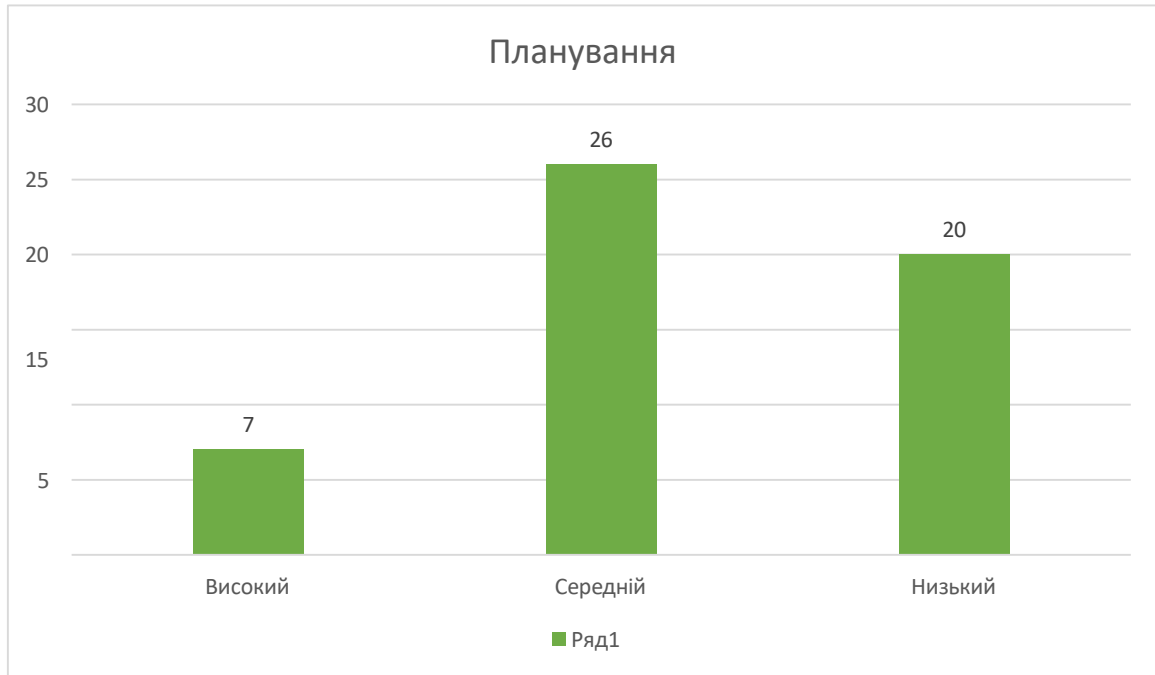

Рис.2.4.Показникишкали«Планування»вучнів10 - 11класів

Емоційне ставлення як показник професійної готовності виражений на високому рівні у 30% (16 учнів), середньому рівні – у 51% (27 учнів) і низькому рівні – у 19% (10 учнів) (рис. 2.5).

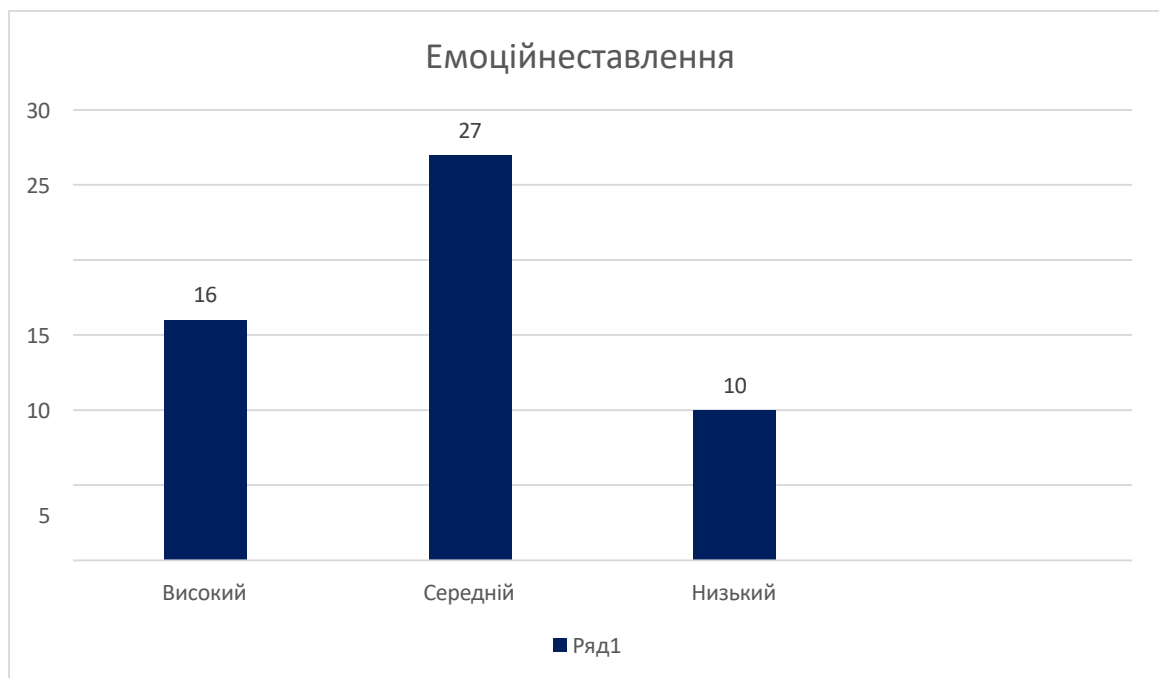

Рис. 2.5. Показники шкали «Емоційне ставлення» в учнів 10 – 11 класів

Загалом дослідження професійної готовності 10-11 класів дозволило визначити показники професійної готовності (рис. 2.6).

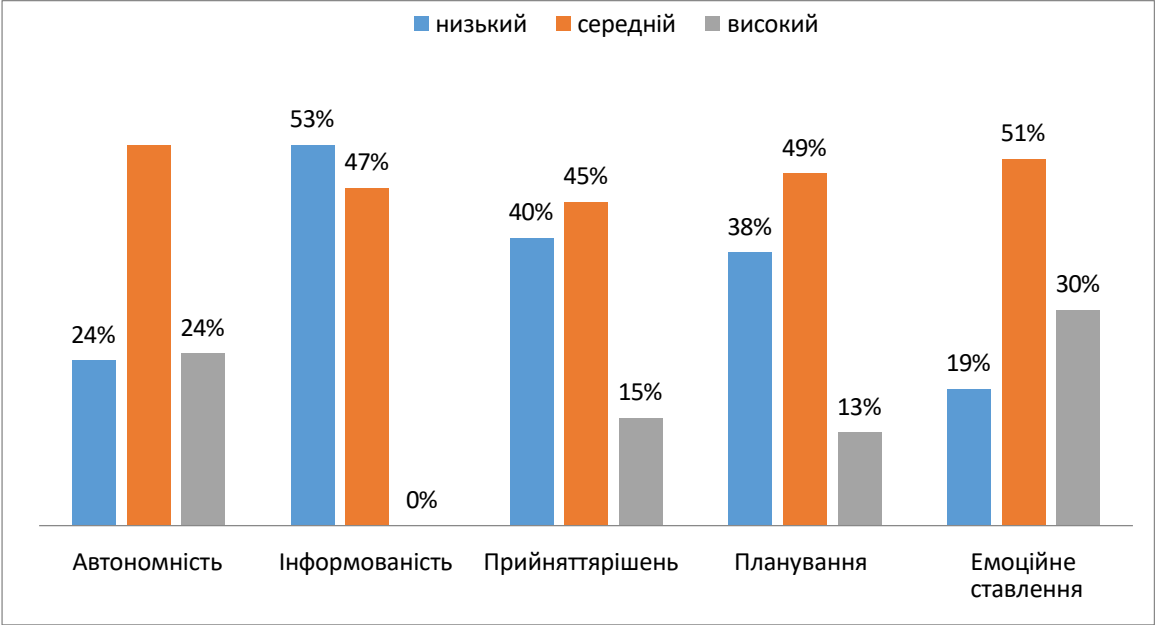

Рис. 2. 6. Показники професійної готовності учнів 10-11 класів

За допомогою методики ми виявили переважний вид мотивації старшокласників з ООП та старшокласників без ООП (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Вираженість мотивації старшокласників з ООП та старшокласників без ООП

Вид мотивації	Внутрішні індивідуальні значимі мотиви	Внутрішні соціально значимі мотиви	Зовнішні позитивні мотиви	Зовнішні негативні мотиви
Категорія старшокласників				
Учні з ООП	18,1	17,1	13,5	13,4
Учні без ООП	18,1	16,9	13,2	12,7

Як видно з таблиці 2.1, то великої різниці між показниками учнів різних вибірок немає. Це означає, що на мотивацію при виборі майбутньої професії інвалідність не впливає.

Крім того, нами була використана методика «Мотивація до навчання у вищій освіті».

Мотивація є внутрішнім імпульсом, що сприяє здійсненню освітньої діяльності учня, визначаючи його ставлення до процесу навчання та результатів цього процесу. Вибір професії тісно пов'язаний із мотивацією до навчання, оскільки визначає не лише загальне ставлення до освіти, але й впливає на самоорганізацію, самовираження та розвиток навичок самоосвіти.

Особливістю мотивації є наявність ієрархії мотивів, де серед безлічі можливих чинників виділяються ті, що займають домінуюче місце в діяльності учня. Ці мотиви зазвичай набувають смислового значення, визначаючи загальний напрямок освітньої діяльності, її роль в системі цінностей та відносин людини. Тому саме ці мотиви стають основними орієнтирами, що направляють учня на шлях самореалізації та професійного розвитку.

Інші мотиви займають підлегле становище і діють як додатковий стимул навчання. Результати оцінки серйозності за шкалою 3 методології наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Вираженість мотивації навчання старшокласників у ЗВО

Параметр Категорія досліджуваних	Набуття знань	Оволодіння професією	Отримання диплому
Старшокласники без ООП	8,6	6,1	6,5
Старшокласники з ООП	8	5,7	6,3

Серед обстежених старшокласників було виявлено, що 20,6% учнів без особливих освітніх потреб орієнтовані на здобуття диплома, 15,6% вважають пріоритетом освоєння професії, а 63,8% ставлять за мету отримання знань. У групі старшокласників з особливими освітніми потребами 22,7% мотивовані отриманням диплома, 21,0% зацікавлені в оволодінні професією, а 56,7% прагнуть отримати знання. Ці результати відображені у таблиці 2.3.

Згідно з проведеним дослідженням, домінуючими мотивами навчальної діяльності старшокласників, які планують продовжити освіту у закладах вищої освіти, є інтелектуально-пізнавальні прагнення. Їх виявили 63,8% серед здорових учнів та 56,7% серед учнів з особливими освітніми потребами. Ці прагнення учні сприймають передусім як бажання здобути нові знання.

Таким чином, отримані результати демонструють, що більшість старшокласників, незалежно від стану здоров'я, мають чітко сформовану мотивацію до навчання за обраною спеціальністю у закладах вищої освіти.

Таблиця 2.3.

Мотивація навчання старшокласників у ЗВО (у%)

Параметр Категорія досліджуваних	Набуття знань	Оволодіння професією	Отримання диплому
Старшокласники без ООП	63,8	15,6	20,6
Старшокласники з ООП	56,3	21	22,7

За результатами дослідження мотивації навчання старшокласників у закладах вищої освіти (ЗВО) можна зробити наступні висновки:

Набуття знань є найбільш вагомим мотивом для більшості старшокласників, як серед учнів без особливих освітніх потреб (ООП), так і серед учнів з ООП. Відповідно до даних, 63,8% учнів без ООП та 56,3% учнів з ООП вважають отримання знань головною метою навчання. Це свідчить про високий інтелектуальний інтерес і прагнення до здобуття нової інформації та розвитку у вибраній галузі.

Оволодіння професією є другим за важливістю мотивом, причому він більш виражений серед учнів з ООП (21%) порівняно з учнями без ООП (15,6%). Це може свідчити про прагнення цих учнів не лише здобути загальні знання, а й практичні навички для майбутньої професійної діяльності.

Отримання диплому є найменш значущим мотивом для обох груп учнів,

але цей параметр є найбільш вираженим серед учнів з ООП (22,7%), що може вказувати на прагнення забезпечити формальну легітимацію своїх здобутків через отримання диплома.

Загалом, можна стверджувати, що старшокласники обох груп мотивовані здобуттям знань як основною метою навчання у ЗВО, хоча старшокласники з ООП виявляють більший інтерес до професійної підготовки та отримання диплому.

Для визначення рівня професійної орієнтації учня ООП, що виявляється в бажанні оволодіти професією і працювати за обраною спеціальністю, ми використовували Тест-опитувальниксамостворення особистості. Тестова анкета включала 20 рішень і запропонованих відповідей, які дозволили нам визначити професійну орієнтацію учнів з ООП на низькому, середньому і високому рівнях.

Високі результати тестів показують, що старшокласники (52,1%) намагаються оволодіти професією. Учні хочуть працювати і вдосконалювати свої навички в обраній спеціальності в майбутньому і розглядають професію як життєве заняття. У вільний час старшокласники ООП займаються справами, пов'язаними зі своєю спеціальністю, та спілкуються з людьми, які мають відношення до обраної ними професії. Водночас низькі відсоткові ставки свідчать про те, що старшокласники ООП (10,08%) змушені навчатися за фахом, а вступ до навчального закладу залежить від їхнього інтересу до майбутньої професії та спеціальності, якщо можливо, вони хочуть змінити професію та отримати іншу спеціальність.

Таким чином, 37,82% суб'єктів ООП мають середній рівень професійної орієнтації. Згідно з нашими даними, на момент опитування жоден зі учнів не працював і не шукав роботу за обраною спеціальністю. Ці старшокласники впевнені, що зможуть проявити свої таланти в майбутніх дослідженнях, продемонструвати і продемонструвати свої таланти в обраній ними професії (табл. 2.4).

Середні значення шкал за методикою СЖО

Показник Категорія учнів	Цілі в житті	Процес життя	Результат життя	Локус контролю - Я	Локус контролю - життя	Загальний показник
Учні з ООП	28,96	26,68	22,84	19,52	28,22	81,28
Учні без ООП	30	27,85	26,35	19,35	31,12	86,85

Результати дослідження, які виявляють низькі середні значення за шкалою «Локус контролю-Я» серед обох груп учнів, свідчать про недостатню віру учнів у свої можливості контролювати власне життя. Це може свідчити про низьку самооцінку та сумніви в здатності реалізувати професійні цілі та оволодіти обраним фахом. Цей фактор є важливим для подальшого розвитку професійної самовизначеності учнів, оскільки він впливає на їх готовність брати на себе відповідальність за прийняття рішень у професійному житті.

Серед здорових учнів найбільш високі результати були зафіксовані по шкалі «Локус контролю-життя» (31,12), що вказує на наявність чіткої спрямованості особистості і здатність керувати своїм життям, орієнтуючись на довгострокові цілі. Це підтверджує, що учні з більшими внутрішніми ресурсами та переконаннями щодо контролю над своїм життям більш готові до професійного самовизначення. Водночас серед учнів з особливими освітніми потребами найвищий показник було зафіксовано по шкалі «Цілі в житті» (28,96), що також вказує на прагнення до осмисленого життя і здатність відповідати за вибір майбутнього професійного шляху.

Загальний висновок, який можна зробити на основі цих результатів, полягає в тому, що, незважаючи на деякі відмінності в показниках між учнями з ООП та здоровими учнями, обидві групи демонструють схожі труднощі у вираженні внутрішньої впевненості в своїх силах та здатності контролювати

події життя. Це свідчить про важливість підтримки та розвитку внутрішніх мотиваційних факторів, які сприяють професійному самовизначенню, підвищенню самооцінки та впевненості в собі, що є важливими аспектами ефективної професійної орієнтації.

Рефлексія смисложиттєвих орієнтацій та усвідомлення цілей майбутнього є важливим мотиваційним центром, який визначає спрямованість учнів до навчання і професійного розвитку. Тому особливу увагу слід приділяти формуванню цієї орієнтації в контексті професійного самовизначення, зокрема через індивідуалізацію підходу та надання можливості учням краще усвідомити свої життєві цілі, що підвищить їх готовність до вибору професії та подальшого навчання.

Результати дослідження вказують на те, що учені свідомо ставляться до навчання, надаючи значення осмисленості життя та спрямованості на майбутнє, зокрема в контексті професійної діяльності. Більшість учнів мають чітке уявлення про свою професійну перспективу та активно працюють над її досягненням.

Здійснений аналіз показав, що ефективність професійної діяльності та самореалізації учнів безпосередньо залежить від здатності оптимально використовувати свої особистісні ресурси та від характеру мотивації. Структура мотивів, яку учень розвиває під час навчання, тісно пов'язана з його життєвими смислами, і ця структура стає основою його професійної ідентичності.

Ціннісні аспекти смисложиттєвих орієнтацій дають учням змогу визначити свої життєві цілі, що включаються у вибір професії та сприяють подальшій самореалізації. Важливо зазначити, що ці орієнтації впливають не лише на психологічне самовизначення, але й на конкретні практичні рішення щодо вибору професії та кар'єрного шляху. Таким чином, смислові аспекти життєвих орієнтацій забезпечують усвідомлення особистісного смислу в професійній діяльності, що, в свою чергу, визначає майбутнє професійне становлення молодої людини.

Висновки до розділу 2

У дослідженні професійної готовності було визначено наступні результати: високий рівень сформованості показників «емоційне ставлення» та «автономність» зафіксовано у 30% та 24% опитуваних відповідно. Середній рівень сформованості переважає у всіх інших шкалах, зокрема: «автономність» – 53%, «інформованість» – 47%, «прийняття рішень» – 45%, «планування» – 49% та «емоційне ставлення» – 51%.

Серед обстежених старшокласників було виявлено, що 20,6% учнів без особливих освітніх потреб орієнтовані на здобуття диплома, 15,6% вважають пріоритетом освоєння професії, а 63,8% ставлять за мету отримання знань. У групі старшокласників з особливими освітніми потребами 22,7% мотивовані отриманням диплома, 21,0% зацікавлені в оволодінні професією, а 56,7% прагнуть отримати знання.

Отже, розвиток позитивних навчальних мотивів є необхідною складовою розвитку особистості учня, оскільки він визначає його мотиваційну спрямованість у професійній діяльності. Дослідження підтверджує важливість смисложиттєвих орієнтацій як ключового чинника, що впливає на ефективність професійного становлення особистості. Вони не тільки сприяють розвитку професійної самосвідомості, а й регулюють процес професійного становлення, допомагаючи учням зрозуміти цінність і значення своєї майбутньої діяльності.

РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

3.1. Програма психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в системі інклюзивної освіти

В умовах сучасного розвитку освіти в Україні дедалі більшої уваги набуває питання професійного самовизначення старшокласників, особливо тих, хто має особливі освітні потреби. Інклюзивна освіта спрямована на створення умов, які дозволяють кожному учню розкрити свій потенціал, зокрема, у виборі професійної траєкторії. У цьому контексті актуальною є розробка програми психолого-педагогічного супроводу, яка допоможе таким учням подолати труднощі, пов'язані з особистісними, соціальними та професійними викликами.

Професійне самовизначення є складним процесом, що включає формування мотивації, оцінку індивідуальних здібностей, аналіз перспектив на ринку праці та здатність приймати відповідальні рішення. Для старшокласників з особливими освітніми потребами цей процес може бути ускладнений соціальними бар'єрами, браком інформації або низьким рівнем самопізнання.

Програма психолого-педагогічного супроводу, розроблена в рамках інклюзивної освіти, включає діагностику, консультування, інтерактивні заняття, а також індивідуальну роботу з учнями. Її завданням є не лише адаптація до потреб конкретного старшокласника, але й сприяння його соціалізації, формуванню позитивного ставлення до власних можливостей і впевненості у виборі майбутньої професії. Це дозволить створити сприятливі умови для професійного зростання та досягнення успіху кожного учасника програми.

Мета програми: формування у старшокласників з особливими освітніми потребами мотивації до професійного самовизначення, розвиток їхніх

особистісних, когнітивних і соціальних компетенцій для успішної інтеграції в суспільство та професійну діяльність.

Структура програми

1. Підготовчий етап :

- Знайомство з учасниками.
- Визначення індивідуальних потреб і ресурсів учнів.
- Встановлення довірливих відносин у групі.

2. Основний етап :

- Проведення тематичних занять та інтерактивних вправ.
- Включення елементів самодослідження, командної роботи та практичного професійного орієнтування.

3. Заключний етап:

- Підсумок виконаної роботи.
- Надання рекомендацій для подальшого професійного розвитку.
- Оцінка ефективності програми.

Таблиця 3.1

Тематичний план програмипсихолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в системі інклюзивної освіти

Тема	Мета заняття	Вправи та методики
1. Знайомство та налаштування	Створення дружньої атмосфери та мотивації до роботи.	Вправа «Коло знайомств»
2. Самопізнання	Виявлення інтересів, сильних і слабких сторін.	Вправа «Я — унікальний», тест інтересів
3. Мотивація до вибору професії	Розуміння важливості професійного самовизначення.	Вправа «Дерево професій»
4. Комунікативні навички	Розвиток навичок ефективної взаємодії.	Вправа «Мости порозуміння»
5. Прийняття рішень	Формування відповідальності за власний вибір.	Вправа «Лабіринт рішень»
6. Ознайомлення з професіями	Розширення знань про різні професії.	Вправа «Професійний калейдоскоп»
7. Створення кар'єрного плану	Побудова індивідуальної траєкторії розвитку.	Вправа «Моя професійна карта»
8. Рефлексія	Узагальнення отриманих знань і досвіду.	Вправа «Мої кроки до успіху»

1. Вправа «Коло знайомств»

Мета: створення позитивного середовища та знайомство учасників.

Процедура:

Учасники сідають у коло. Кожен по черзі називає своє ім'я і розповідає про одну свою сильну сторону. Інші учасники додають позитивні характеристики про людину.

2. Вправа «Я — унікальний»

Мета: виявлення індивідуальних особливостей.

Матеріали: аркуші паперу, кольорові ручки.

Процедура: учні заповнюють аркуш за схемою: «Мої інтереси», «Що я роблю найкраще», «Чого хочу навчитися». У колі обговорюються результати, підкреслюється унікальність кожного учасника.

3. Вправа «Дерево професій»

Мета: ознайомлення з різноманіттям професій.

Матеріали: ватман із зображенням дерева, стікери.

Процедура: учні на стікерах пишуть професії, які їм цікаві, та наклеюють їх на гілки дерева. Разом аналізуються «гілки» (сфери діяльності), спільні інтереси групи.

4. Вправа «Мости порозуміння»

Мета: розвиток комунікативних навичок.

Процедура: учасники розбиваються на пари. Один з пари описує певний предмет, не називаючи його, а інший повинен здогадатися, що це. Після завершення кожна пара обговорює, як покращити взаєморозуміння.

5. Вправа «Лабіринт рішень»

Мета: розвиток навичок прийняття рішень.

Процедура: учасникам пропонуються кілька життєвих ситуацій, які потребують вибору. Група аналізує наслідки різних рішень, обираючи найоптимальніший варіант.

6. Вправа «Моя професійна карта»

Мета: побудова індивідуального плану професійного розвитку.

Матеріали: аркуші паперу, фломастери.

Процедура: кожен учасник створює карту, на якій позначає:

- свої мрії;
- необхідні для їх досягнення навички;
- кроки для їх здобуття.

7. Вправа «Мої кроки до успіху»

Мета: рефлексія отриманого досвіду.

Процедура: учасники пишуть короткий есе про свої плани після програми. Група ділиться своїми думками та враженнями від заняття.

Очікувані результати програми:

- Підвищення мотивації старшокласників до професійного самовизначення.
- Формування реалістичних уявлень про професії та особисті ресурси.
- Розвиток комунікативних і адаптаційних навичок.
- Підвищення рівня соціальної інтеграції учасників.

Результати впровадження програми психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в системі інклюзивної освіти підтвердили її ефективність у створенні сприятливих умов для особистісного і професійного розвитку учнів з особливими освітніми потребами. Учасники програми показали значні позитивні зміни у рівні самопізнання, мотивації до навчання, усвідомленні власних професійних інтересів і здатності до прийняття відповідальних рішень.

Аналіз результатів діагностичних методик, проведених до та після реалізації програми, виявив підвищення рівня впевненості у власних силах серед учнів. Також відзначено зменшення тривожності, яка часто супроводжує процес вибору професії, та зростання зацікавленості у дослідженні можливостей ринку праці. Учні продемонстрували здатність формулювати чіткі професійні цілі, що свідчить про успішну інтеграцію елементів програми у їхню особистісну та соціальну поведінку.

Крім того, важливим результатом стала активна співпраця між педагогами, батьками та психологами, що забезпечило комплексний підхід до підтримки старшокласників. Учасники програми, зокрема ті, хто стикається зі значними труднощами у навчанні, змогли подолати бар'єри соціальної взаємодії, підвищити рівень адаптивності до змін і почати працювати над розвитком професійних компетенцій. Це дозволяє зробити висновок про необхідність подальшого впровадження і вдосконалення таких програм для сприяння інтеграції учнів з особливими освітніми потребами в професійне середовище.

3.2. Практичні рекомендації щодо покращення соціально-психологічних умов професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами

Практичні рекомендації щодо покращення соціально-психологічних умов професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми

потребами включають комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливого середовища для розвитку професійних інтересів, формування мотивації та підготовки до майбутньої трудової діяльності.

По-перше, важливо забезпечити інклюзивну культуру в навчальних закладах. Це передбачає організацію тренінгів для педагогів та учнів, які сприятимуть формуванню толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, а також розвиток емпатії, взаємопідтримки і командної роботи. Педагогічні працівники повинні бути обізнані з методиками роботи в інклюзивному середовищі, що дозволить їм адаптувати навчальні програми до індивідуальних потреб учнів.

По-друге, необхідно впроваджувати індивідуалізований підхід у навчанні. Це включає діагностику здібностей, інтересів і потреб учнів, розробку індивідуальних освітніх траєкторій та створення умов для активного залучення старшокласників у процес професійного самовизначення. Використання інтерактивних методів навчання, таких як ділові ігри, рольові моделі та тренінги, сприяє формуванню практичних навичок і впевненості у власних силах.

По-третє, важливо організовувати заходи, які стимулюють мотивацію до професійної діяльності. До таких заходів належать зустрічі з представниками різних професій, особливо з успішними людьми, які подолали особисті труднощі, професійно орієнтовані екскурсії, стажування та практичні заняття на базі підприємств або організацій. Це допоможе старшокласникам краще зрозуміти специфіку різних професій і усвідомити власні можливості.

Психологічна підтримка є важливим компонентом процесу професійного самовизначення. Рекомендується проводити заняття, спрямовані на розвиток стресостійкості, подолання страхів перед майбутнім, формування адекватної самооцінки та комунікативних навичок. Особливу увагу слід приділяти роботі з батьками, які відіграють ключову роль у підтримці дитини. Консультації для батьків повинні включати рекомендації щодо створення сприятливої атмосфери вдома, підвищення впевненості дитини та підтримки її прагнень.

Технологічна складова також є важливим елементом. Використання спеціалізованих інформаційно-комунікаційних технологій може стати потужним інструментом для розвитку професійних навичок старшокласників. Це можуть бути тренажери, освітні платформи, бази вакансій або програм стажувань, доступні для молоді з особливими освітніми потребами.

Для подальшого покращення соціально-психологічних умов професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами можна запропонувати такі додаткові заходи:

Включення у роботу команд, які складаються з педагогів, психологів, логопедів, реабілітологів, соціальних працівників та інших фахівців. Такий підхід дозволить комплексно врахувати потреби кожного учня та запропонувати більш ефективні стратегії підтримки.

Створення програм менторства, де успішні представники професій, схожих за інтересами учнів, виступають наставниками. Це допоможе старшокласникам отримати практичні поради, натхнення та впевненість у своїх силах.

Організація короткотермінових адаптованих стажувань або практик у різних професійних сферах, де учні можуть спробувати свої сили в реальних умовах. Для цього можна залучати компанії, які готові створити безбар'єрне середовище для молоді з особливими потребами.

Впровадження спеціальних програм мотивації для старшокласників, які підкреслюють цінність їхніх досягнень та зусиль у навчанні й підготовці до професійної діяльності. Це можуть бути індивідуальні сертифікати, нагороди, визнання на шкільних заходах тощо.

Співпраця з організаціями, які займаються правами людей з інвалідністю та інклюзивною освітою, може розширити можливості для старшокласників, зокрема у сфері працевлаштування, адаптації та інтеграції в суспільство.

Розширення використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність (VR) для професійного орієнтування або інтерактивні навчальні

симуляції. Це дозволить учням випробувати різні професії у безпечному середовищі.

Створення системи моніторингу, яка включає регулярні оцінки ефективності впроваджених заходів і корекцію програм на основі отриманих даних. Це допоможе оперативно реагувати на потреби учнів і вдосконалювати підхід.

Організація круглих столів, фокус-груп або індивідуальних консультацій, де самі учні можуть висловлювати свої побажання, очікування та пропозиції щодо створення комфортного середовища для професійного самовизначення.

Проведення профорієнтаційних заходів у форматі інклюзивних фестивалів, де всі учні, незалежно від їхніх можливостей, зможуть спільно брати участь у воркшопах, майстер-класах або панельних дискусіях.

Запровадження програм супроводу після завершення навчання у школі, які допомагатимуть старшокласникам з особливими освітніми потребами переходити до наступного етапу – професійної освіти чи працевлаштування. Це може включати консультації, тренінги з працевлаштування, створення резюме та підготовку до співбесід.

Організація регулярних занять з психологом, спрямованих на розвиток стресостійкості, управління емоціями та формування впевненості у власних силах, особливо під час прийняття рішень про майбутнє.

Таким чином, впровадження зазначених рекомендацій дозволить створити соціально-психологічні умови, які сприятимуть успішному професійному самовизначенню старшокласників з особливими освітніми потребами, забезпечуючи їхню інтеграцію в суспільство та можливість реалізації потенціалу у вибраній професійній діяльності.

Висновки до розділу 3

Розроблена програма психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами враховує

специфіку індивідуальних можливостей учнів, їхніх соціально-психологічних характеристик та потреб. Основою програми є системний підхід до забезпечення умов для розвитку професійних інтересів, формування адекватної самооцінки та мотивації до майбутньої професійної діяльності. Програма передбачає три основні етапи: діагностичний (визначення рівня професійних інтересів, здібностей, особистісних характеристик, а також соціальних бар'єрів, що можуть перешкоджати професійному самовизначенню); розвивальний (організація тренінгів, індивідуальних та групових консультацій, використання корекційних методів для формування стійких ціннісних орієнтацій, мотивації до навчання та роботи); та закріплювальний (моніторинг змін, надання рекомендацій для вибору професійної діяльності, розробка індивідуального плану подальшої освіти або працевлаштування). Успішність реалізації програми залежить від міждисциплінарної співпраці педагогів, психологів, соціальних працівників та батьків, а також від адаптації навчального середовища до потреб старшокласників з особливими освітніми потребами.

Для покращення інклюзивної культури в навчальних закладах рекомендується проведення тренінгів з інклюзії для педагогів та учнів, а також залучення ресурсів шкільного колективу для підтримки старшокласників. Індивідуалізація підходів у навчанні передбачає врахування психофізичних можливостей учнів при розробці навчальних програм і використання інтерактивних методів, які сприяють активному залученню в процес професійного самовизначення. Для підвищення рівня мотивації до професійної діяльності рекомендується організація зустрічей з успішними фахівцями, зокрема з людьми з особливими потребами, а також професійно орієнтованих екскурсій, стажувань і практичних занять на базі підприємств.

Психологічна підтримка старшокласників повинна включати розвиток стресостійкості, комунікативних навичок і подолання страхів перед майбутнім, а також консультації для батьків щодо підтримки дитини. Інтеграція технологій та ресурсів передбачає використання спеціалізованих ІКТ для розвитку професійних навичок і створення бази вакансій та освітніх програм, доступних

для випускників з особливими освітніми потребами. Запропоновані рекомендації спрямовані на підвищення рівня інтеграції старшокласників у соціально-економічну структуру суспільства та сприяють їхній самореалізації у професійній сфері.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дозволили всебічно проаналізувати проблематику професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами та виконати поставлені завдання.

Аналіз теоретичних підходів показав, що професійне самовизначення є складним багатовимірним процесом, який включає усвідомлення особистістю власних інтересів, здібностей і цінностей, а також адекватну оцінку соціальних і професійних можливостей. Соціально-психологічні аспекти професійного самовизначення охоплюють формування професійної ідентичності, розвиток мотивації до вибору професії та здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності. Для учнів з особливими освітніми потребами цей процес ускладнюється низкою бар'єрів, що потребує цілеспрямованої підтримки.

Специфіка професійного самовизначення учнів з особливими освітніми потребами полягає в їхній потребі в індивідуалізованих підходах, адаптованих

до особливостей їхнього розвитку. Такі учні частіше стикаються з обмеженнями, пов'язаними з фізичними чи когнітивними особливостями, соціальною ізоляцією та низькою самооцінкою. Це вимагає створення інклюзивного середовища, яке сприяє розвитку впевненості, навичок самопрезентації та соціальної взаємодії.

Соціально-психологічні умови, які сприяють або перешкоджають професійному самовизначенню, включають доступність психологічної підтримки, інклюзивну атмосферу в навчальному закладі, адекватність профорієнтаційних заходів. Перешкодами є низька толерантність до учнів з особливими потребами, недостатня увага до їхніх індивідуальних особливостей, а також обмежена кількість ресурсів для їхньої професійної підготовки.

Рекомендації щодо вдосконалення професійної орієнтації охоплюють розробку індивідуальних планів розвитку для учнів з особливими освітніми потребами, підвищення компетентності педагогів у питаннях інклюзії, інтеграцію технологій психологічної підтримки та адаптації, створення платформ для взаємодії між учнями, роботодавцями та освітніми установами.

Емпіричне дослідження професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами показало важливість врахування індивідуальних психологічних особливостей учнів при формуванні їх професійної готовності. Для дослідження була обрана вибірка з 53 осіб, серед яких 27 учнів з ООП і 26 учнів контрольної групи. Усі учасники були учнями старших класів загальноосвітніх закладів, які працюють за інклюзивною програмою. Це дозволило забезпечити різноманітність і репрезентативність вибірки, адже учасники мали різні типи ООП, зокрема порушення слуху, зору, моторики, а також розлади розвитку, такі як аутизм та порушення інтелектуального розвитку.

Емпіричне дослідження було організоване у три етапи. Підготовчий етап включав розробку методології та інструментів для збору даних. Основний етап був зосереджений на зборі та аналізі інформації за допомогою

стандартизованих тестових методик, спрямованих на дослідження професійної спрямованості, смисложиттєвих орієнтацій, мотивації та самоствавлення. Підсумковий етап був присвячений узагальненню результатів і розробці рекомендацій для подальшої роботи в цьому напрямі.

Результати експериментального дослідження підтверджують, що вибір професії серед молоді з особливими освітніми потребами значною мірою обумовлений потребою у самоствердженні та реалізації власних можливостей. Важливим фактором є усвідомлення необхідності обраної професії на ринку праці, що дозволяє цим молодим людям відчувати свою значущість і активну роль у суспільстві. Таким чином, вибір професії для цієї категорії молоді тісно пов'язаний не лише з особистісними потребами, а й з прагненням внести свій внесок у загальний розвиток і функціонування соціуму.

Молодь з ООП, як показало дослідження, орієнтується на суспільні цілі, загальнолюдські потреби та моральні, духовні цінності при виборі професії. Переважаючими мотивами у цьому процесі є соціальні, моральні, пізнавальні, утилітарні, а також мотиви престижу та інтересу до змісту праці. Ці мотиваційні орієнтації вказують на високий рівень соціальної відповідальності і моральної свідомості цієї групи молоді.

Зокрема, внутрішня мотивація навчання студентів з ООП також тісно пов'язана з наявністю чітких цілей у майбутньому, що надають їхньому життю осмисленості та спрямованості, а також часової перспективи. Це є важливим чинником, що забезпечує глибоке розуміння значущості власного професійного шляху і бажання досягти поставлених цілей.

Отже, молодь з ООП прагне до самореалізації, осмисленості життєвих цілей та перспектив. Це свідчить про важливість підтримки та розвитку внутрішньої мотивації у процесі професійного становлення, адже такі аспекти, як самоствердження, моральні орієнтири та наявність ясної мети, мають ключове значення для ефективного професійного самовизначення цієї категорії молоді.

Таким чином, проведена робота дозволила виявити основні проблеми професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами, розробити практичні рекомендації та створити підґрунтя для подальших досліджень і вдосконалення інклюзивної профорієнтації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brown S. Adler A., D., Lent R. W. Career development and counseling: Putting theory and research to work (2nd ed.). John Wiley & Sons. 2013. 244 p.
2. Challoner H., Papayianni F. Evaluating the role of formulation in counselling psychology: A systematic literature review. *European Journal of Counselling Psychology*, 17(1), 2018. C. 47-68. <https://doi.org/10.5964/ejcop.v7i1.146>
3. Daniels K. Guidance on conducting and reviewing systematic reviews (and meta-analyses) in work and organizational psychology. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 28(1), 2019. C. 1-10. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1547708>

4. Duffy R. D., Dik B. J. Research on calling: What have we learned and where are we going? *Journal of Vocational Behavior*. 2015. Vol. 83(3). P. 428-436.
5. Ericsson E. Luck is no accident: Making the most of happenstance in your life and career. Impact Publishers. 2010. 462 p.
6. Guichard J. Lifelong self-construction. In M. B. Savickas & W. B. Walsh (Eds.), *Handbook of Vocational Psychology: Theory, Research, and Practice* (4th ed). Routledge. 2013. 166 p.
7. Hall D. T., Chandler D. E. Psychological success: When the career is a calling. *Journal of Organizational Behavior*. 2005. Vol. 26(2). P. 155-176.
8. Miroshnychenko O., Gutculyak A. The role of individually-typology features in the adaptation of personality to extreme conditions. *The scientific heritage*. 2020. № 51. P. 69–72.
9. Бельська Н. А. Чинники професійного самовизначення обдарованих старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2021. № 2. С. 5-17.
10. Бордюк А. О. Особливості мотивації професійного самовизначення сучасних підлітків. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2019. Вип. 9. С. 79-85.
11. Бояківська І. О. Психологічні детермінанти особистісного самовизначення обдарованих підлітків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 22. С. 3-9.
12. Буров О. Ю. Професійне самовизначення обдарованих старшокласників: детермінанта чи ілюзія? *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 2. С. 42-43.
13. Герасименко Л. Б. Професійне самовизначення старшокласників крізь призму психологічної специфіки. *Нотатки сучасної науки*. 2023. № 6. С. 7-8.
14. Гірняк А.Н. Психологічні особливості освітньої взаємодії осіб з різними суб'єктними характеристиками. *Психологічний часопис*. 2020. № 3 (35). Т. 6. С. 45–55.

URL: <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/892/530>

15. Гірняк А.Н. Психологічні особливості становлення і розвитку професійної Я-концепції старшокласників ЗВО. *Теоретико-методологічні проблеми сучасної психології особистості* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 23-24 верес. 2021 р. / упор. О.Г. Паркулаб. Івано-Франківськ, 2021. С. 34-36
16. Гордійчук К. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Психологія: реальність і перспективи*. 2019. Вип. 13. С. 15-19.
17. Гуцуляк О. П. Психологічні особливості професійного самовизначення в юнацькому віці в осіб з особливими потребами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія*. 2021. Вип. 13. С. 53-57
18. Дубінка М. М. «Я-концепція» як фактор професійного самовизначення особистості з позицій Р. Бернса. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2022. Вип. 205. С. 94-100.
19. Дубінка М. М. Дослідження дефініції «самопрезентація» в контексті проблеми професійного самовизначення. *Нотатки сучасної науки*. 2023. № 5. С. 24-26.
20. Дубінка М. М. Дослідження питання професійної ідентичності як детермінанти процесу професійного самовизначення у працях зарубіжних учених. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2022. Вип. 206. С. 113-121.
21. Журавель Т. О. Особливості професійного самовизначення обдарованої учнівської молоді в системі професійної освіти. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11. С. 42-46.
22. Ковальчук Ю. М. Професійне самовизначення як механізм актуалізації процесу розкриття потенціалу системи здібностей індивіда. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2022. № 4. С. 43-53.

23. Когут А. С. Особистісні чинники життєвого самовизначення (частина 1). *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2021. № 3. С. 13-17.
24. Корінна Л. В. Формування та цілеспрямований розвиток обдарованої особистості: аспекти професійного самовизначення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 2. С. 161-170.
25. Курбатова А. О. Роль професійного самовизначення осіб з обмеженими можливостями для майбутньої професійної самореалізації. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2013. № 10. С. 263-273.
26. Масол Н. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Габітус*. 2020. Вип. 16. С. 151-155.
27. Мищишин І. Чинники професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2. С. 51-54.
28. Отрощенко Н. Л. Соціально-педагогічна підтримка професійного самовизначення старшокласників. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 184-192.
29. Пінська О. Л. Психологічні аспекти професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Вип. 12. С. 39-50.
30. Пузіков Д. О., І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко. Професійне самовизначення: проблеми теорії та практики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Соціологія»*. 2017. № 4. С. 106–117.
31. Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_47 (дата звернення: 09.06.2023)
32. Садова М. Вплив ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення обдарованої молоді в країнах Європи. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2021. Вип. 1. С. 103-111.

33. Садова М. Особистісні та когнітивні чинники самовизначення щодо майбутньої професії учнів ліцею із різними видами обдарованості (академічна, творча, інтелектуальна). *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. Вип. 2. С. 110-118.
34. Сидоренко В. К. Структурний аналіз процесу професійного самовизначення особистості. *Педагогічний альманах*. 2012. Вип. 16. С. 6-12.
35. Сідун О. Ю. Сугестивність як детермінанта у залежних форм поведінки в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2018. 275 с.
36. Сошенко С. М. Мотивація старшокласників щодо професійного самовизначення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 30. С. 335-340.
37. Спиця-Оріщенко Н. А. Вікові особливості професійного самовизначення в молоді. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. № 38-39. С. 413-419.
38. Ткаченко М. В. Чинники професійного самовизначення учнів як фактор самореалізації особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 12. С. 70-78.
39. Фурман А.В., Гірняк А.Н. Психорозвивальна взаємодія в освітньому процесі та її концептуальні засади. *Психологічний часопис*. 2020. № 6 (38). Т. 6. С. 9–18. URL: <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/990/610>
40. Чудакова В. П. Путівник дослідження складових мотиваційної компетентності: мотивів і мотивації з метою професійного самовизначення. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2019. № 3 (74). С. 52–61. URL : otr.iod.gov.ua/images/pdf/2019/3/9.pdf.
41. Шабдінов М. Модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2021. № 39(2). С. 198-205
42. Шестопал І. А. Психологічні особливості самовизначення сучасної молоді. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія*. 2023. Вип. 13. С. 76-79.

43. Шиделко А. Професійне самовизначення молоді особистості. *Молодь і ринок*. 2013. № 8. С. 46-50
44. Щічко І. Ф. Професійне самовизначення старшокласників протягом навчання у ВНЗ. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2017. Вип. 7. С. 176-180.
45. Ющенко І. М. Особистісне самовизначення як механізм адаптації до соціальних змін. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 218-221.